

ters düşmesi üzerine İbrâhîm'i ilk müs-lûman ve Hanîf îlân etmiş, İsmâil ile bir-likte Kâbe'yi inşa edip hac ibadetini baş-latmış bir önder olarak takdim etmiş, İs-lâm'ı ilk defa İbrâhîm'in tebliğ ettiği din olarak tanıtmıştır. Ancak Hurgronje'nin bu iddiaları müslümanların tepkisine se-bep olduğu gibi *Abraham dans le Coran* adıyla bir tez çalışması yapan Yoachim Moubarac gibi bazı hıristiyanlarca da eleş-tirilmiştir. Moubarac, İslâm ve Hıristiyan-lığı uzlaştıran bir tavır tesbitine çalışmış-tır.

Hadislerde de Hz. İbrâhîm'in faziletine dair bilgiler yer almaktadır. Bir hadise gö-re insanlar kabirden kalktıklarında çıplak olarak haşredilecek ve kıyamet gününde elbise giydirilen ilk peygamber Hz. İbrâ-hîm olacaktır (Buhârî, "Rikâk", 45; Müs-lim, "Cennet", 58). Diğer bir hadise göre kıyamet gününde Hz. İbrâhîm babasıyla karşılaştığında ona, "Ben sana, bana âsi olma demedim mi?" diyecek, o da, "Artık bugün sana âsi olmayacağım" karşılığını verecektir. Hz. İbrâhîm babasının affı için Allah'a yalvaracak, fakat dileği kabul edil-meyecektir (Buhârî, "Tefsîr", 26). Bir ha-diste, Hz. İbrâhîm'in Mekke'yi dokunul-maz bir şehir yaptığı ve onun için dua et-tiği, Resûlullah'ın da aynı şeyi Medine için yaptığı bildirilmektedir (Buhârî, "Büyü", 53; "Cihâd", 71, 74; "İftisâm", 16; Müslim, "Hac", 454, 456, 458, 462, 473, 475, 478). Mi'râcda Hz. Muhammed, Hz. İbrâhîm'i yedinci (bazı rivayetlerde altıncı) semada beytülma'mûra dayanmış olarak görmüş-tür (Buhârî, "Şalât", 1; "Tevhîd", 37; Müs-lim, "İmân", 259, 263, 264). Mekke'nin fet-hinde Kâbe putlardan temizlendiğinde Hz. İbrâhîm ve İsmâil'in, ellerinde fal ok-ları olan sûretleri çıkarılınca Resûlullah, "Yazıklar olsun! Onların bu nesnelere fal bakmadıklarını bilmiyorlar mı?" demiştir (Buhârî, "Hac", 54). Başka bir hadiste nak-ledildiğine göre kıyamet günü insanlar, Hz. Âdem'den başlayarak bütün peygam-berlerden şefaate dileyebilecekler, fakat her peygamber diğerine gönderecek, Hz. İb-râhîm de üç yalanı sebebiyle buna yetkili olmadığını söyleyip gelenleri Hz. Mûsâ'ya yollayacak, sonuçta sadece Hz. Muham-med şefaate yetkili olacaktır (Buhârî, "Rikâk", 51; "Tevhîd", 19, 24; Müslim, "İmân", 322, 326, 327, 329; *Müsned*, I, 4).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *et-Tahtik*, I, 7-10; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Cairo 1938, s. 44-46; *Müsned*, I, 276, 332; II, 403; IV, 127, 128; V, 262, 266; VI, 116, 233; Buhârî, "Tefsîr", 26, "Enbiyâ", 8; "Nikâh", 12; "Şalât", 1; "Tev-hîd", 19, 24, 37; "Hac", 54; "Büyü", 53; "Ci-

hâd", 71, 74; "İftisâm", 16, 100; "Hîbe", 28, 36; "Libâs", 68; "Rikâk", 45, 51; "Da'avât", 31, 32; Müslim, "İmân", 259, 263, 264, 270-272, 278; "Fezâ'il", 150, 151, 154; Ebû Dâvûd, "Talâk", 16; Tirmizî, "Tefsîr", 21/3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 46-48; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 44-46; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 233-313; Sa'lebi, *Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 72-100; Ebû Nuaym el-İs-fahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Haydarâbâd 1369/1949, I, 21; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. F. Abdürrahîm), Dimaşk 1410/1990, s. 102-104; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, IV, 33-72; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 94-124; Nevevî, *Tehzîb*, I, 98-103; İbn Kesir, *Tefsî-rü'l-Kur'ân*, I, 164-167; Firûzâbâdî, *Başâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-il-miyye), VI, 32-38; E. Mangenot, "Abraham", *DB*, I/I, s. 74-82; "Ur des Chaldeens", a.e., V/III, s. 2356-2358; L. Pirot, "Abraham", *DBS*, I, 8-28; J. B. Frey, "Abraham (Apocalypse d')", a.e., I, 28-32; a.m.f., "Abraham (Testament d')", a.e., I, 33-38; H. Cazelles, "Patriarches", a.e., VII, 81-156; D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*, Paris 1933, s. 31-54; L. Woolley, *Abraham découvertes récentes sur les origines des Hébreux*, Paris 1949; Y. Moubarac, *Abraham dans le Coran*, Paris 1958; G. E. Wright, *Biblical Archaeology*, New York 1962, s. 41-47; A. L., "Abraham", *NDB*, s. 7-9; "Ur en Chaldee", a.e., s. 767; *Ancien Testament*, s. 61; *The Torah: A Modern Comantary*, New York 1981, s. 91; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynakları-na Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Ankara 1985, s. 20-95; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağ-daş Tefsiri*, İstanbul 1988, I, 231-241; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1990, s. 141-229; R. Firestone, *Journeys in Holy Lands*, New York 1990; Norman Calder, "Tafsir from Tabari to Ibn Kathir Problems in The Description of A Genre, Illustrated with Reference to The Story of Abraham", *Approaches to The Qur'an* (ed. G. R. Hawting - A. A. Shareef), Lon-don 1993, s. 101-140; İbrahim Canan, *Hz. İbra-hîm'in Mesajı*, İstanbul 1998; L. Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Baltimore 1998, I, 183-309; Willem A. Bijlefeld, "Controversies Around The Qur'anic İbrahim Narrative And Its 'Ori-entalist' Interpretations", *MW*, LXXII (1982), s. 81-94; F. Abdurrahim, "Aslı kelimesi İbrâhîm", *MMLA'dır*, XI/32 (1407/1987), s. 325-327; Uri Ru-bin, "Hanifiyya And Ka'ba: An Inquiry into The Arabian Pre-Islamic Back ground of Din İbrâ-hîm", *Jerusalem Studies in Arabic And Islam*, XIII, Jerusalem 1990, s. 85-112; Reuven Fire-stone, "Abraham's Journey to Mecca in Islamic Exegesis: A Form-Critical Study of A Tradition", *St.I*, LXXVI (1992), s. 5-24; A. J. Wensinck, "İb-rahîm", *IA*, V/2, s. 878-880; E. Honigmann, "Urfa", a.e., XIII, 50; R. Paret, "İbrâhîm", *EP* (Fr.), III, 1004-1006; L. Hicks, "Abraham", *IDB*, I, 14-21; C. H. Gordon, "Paddan-Aram", a.e., III, 617; N. M. Sarna, "Abraham", *EJd.*, II, 111-115; I. T. Ta-Shma, "Abraham", a.e., II, 115-117; J. Licht, "Abraham, Apocalypse of", a.e., II, 125-127; D. Flusser, "Abraham, Testament of", a.e., II, 129; "Ur", a.e., XVI, 1-3; J. V. Seters., "Abraham", *ER*, I, 13-17; A. Pa., "Abraham", *EBr.*, I, 36-37.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İbrâhîm Türk edebiyatının çeşitli türlerinde ele alınmış, kısas-ı enbiyâ içinde adından ve hayat hikâyesinden sıkça bahsedildiği gibi müstakil eserlere de konu olmuştur. İs-lâmî Türk edebiyatında Hz. İbrâhîm hak-kında yazıldığı bilinen ilk eser, Abdülvâsi Çelebi'nin 817'de (1414) Sultan I. Meh-med'e sunduğu *Halilnâme* ismiyle tanı-nan mesnevisidir. Esas adı *Dâsitân-ı İb-râhîm Nebî aleyhi's-selâm* olan kitapta Hz. İbrâhîm'in hayat hikâyesi İslâmî kay-naklar, mukaddes kitaplar ve İsrâiliyat tü-rü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla an-latılmıştır. Bu eser müstakil bir çalışmaya da konu olmuştur (Ayhan Gültaş, *Abdül-vâsi Çelebi ve Halilnâmesi*, doktora tezi, 1985, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Hz. İbrâhîm'e geniş yer veren Sa'le-bî'nin *Arâ'isü'l-mecâlis* ile Kisâi'nin *Bed'ü'd-dünyâ ve kısasü'l-enbiyâ* adlı kitaplarının Türkçe çevirileri başka kay-naklardan elde edilen bilgilerle zengin-leştirilmiştir. Türkçe telif edilmiş ilk kı-sas-ı enbiyânın müellifi olan Rabgûzî'nin eserinde Hz. Muhammed'den sonra hak-larında en geniş bilgi verilen üç peygam-berden biri Hz. İbrâhîm'dir (*Kisasü'l-enbi-yâ* [nşr. Aysu Ata], I, 52-74). İsimleri farklı olmakla birlikte hepsi de peygamberler tarihi niteliğini taşıyan diğer bazı kitap-larda da Hz. İbrâhîm'e geniş yer ayrılmış-tır. Kara Yâkub'un *İşrâku't-tevârîh*'inin Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından geniş-letilerek yapılmış tercümesi olan *Zübde-tü't-tevârîh*'i (Millet Ktp., Reşid Efendi, nr. 663); Çerkezoglu Mehmed'in *Kisas-ı Enbiyâ Tercümesi* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117) bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca manzum - mensur olarak kaleme alınmış müellifi bilinmeyen *Siyer-i Enbiyâ* adlı bir eserle (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4338) yine Hz. İbrâhîm'e dair müellif-leri bilinmeyen, çoğu mensur birçok yaz-ma eser de (*TCYK*, s. 348-353) bu gruba girmektedir. Bu kitaplara, diğer peygam-berler yanında Hz. İbrâhîm'in mucizele-rinden de bahseden müellifi meçhul *Mu'-cizât-ı Enbiyâ*'yı da ilâve etmek gerekir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4443).

Hz. İbrâhîm hakkındaki müstakil eser-lerin bir bölümünü manzum ve mensur dinî halk hikâyeleri teşkil etmektedir. Bunların içinde en tanınmış olanı, Süley-man Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât* adlı mevlidinin bazı yazma ve basma nüsha-larının sonundaki manzum hikâyeler ara-

sında bulunan seksen-doksan beyitlik *Dâsîtan-ı İbrâhim aleyhi's-selâm*'dir.

Ahlâk kitabı sayılabilecek bazı manzum eserlerde de Hz. İbrâhim'le ilgili bilgiler mevcuttur. Bunların arasında bilhassa *Meşnevî*'yi zikretmek gerekir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hz. İbrâhim kıssasına *Meşnevî*'de çok çeşitli çağırımlarla sık sık yönelmiş, bazı olayları ibret verici taraflarını öne çıkararak tasavvufi yorumlarla zenginleştirmiştir (Gölpınarlı, II, 23, 45-50). *Muhammediyye* (s. 71) ve *Envârü'l-âşıkîn* (s. 58-69) gibi eserlerle *Menâzil-i Hac* ve *Menâsik-i Hac*'lar yanında Mekke ve Kâbe hakkında yazılmış bazı didaktik eserleri, Ahmed Fakih'in *Kitâbü Evsâfî mesâcidi's-şerife*'siyle (s. 36-40) Gubârî Abdurrahman'ın *Kâ'benâme*'sini de bu grupta saymak gerekir.

Hilye-i enbiyâ türünde kaleme alınan dört eserin hepsinde Hz. İbrâhim tasvifine yer verilmiştir. Bekâyî mahlaslı Dursunzâde Abdülbâki Efendi'nin *Hilyetü'l-enbiyâ ve Hilye-i Çehâryâr-i Güzîn* adlı manzum eserindeki (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 309) yirmi sekiz, Neşâtî Ahmed Dede'nin *Hilye-i Enbiyâ*'sındaki (İstanbul 1293) on dört ve Nûri mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan *Hilye-i Peygamberân*'daki (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/5) on dört peygamberden biri Hz. İbrâhim'dir. Tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) müellifi meçhul, her sayfası müstakim levha halinde tertip edilmiş manzum - mensur *Hilye-i Peygamberân*'da ona da bir sayfa tahsis edilmiştir. Fuzûlî, *Hadikatü's-suadâ* adlı maktelinde "Fasl-ı İbtîlâ-yı Halîlullah aleyhi's-selâm" başlığı altında Hz. İbrâhim'e bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümün dikkat çekici bir yanı, konunun bazı çağırımlarla Kerbelâ Vak'ası'na ustaca bağlanmış olmasıdır (s. 34-44).

Hz. İbrâhim hakkında ilâhi türünde manzumeler de kaleme alınıp bestelenmiştir. *Mekke İlâhisi* adlı müellifi bilinmeyen matbu bir risâlede yer alan Kâbe ve kurban ilâhilerinde Hz. İbrâhim'in hem şahsından hem Kâbe'yi inşa etmesinden hem de makâm-ı İbrâhim'den bahsedilmektedir. Hac ve Kâbe ilâhileri olarak gruplandırılan bu eserlerde onunla ilgili beyit ve dörtlükler bulunmaktadır. Son yıllarda da bazı yeni ilâhilerin bestelendiği görülmektedir (Kürkçüoğlu, tür.yer.).

Divanlarda yer alan çeşitli manzumelerde Hz. İbrâhim'den sıkça bahsedilmiştir. Şairler onu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul ettiklerinden an-

latmak istediklerini Hz. İbrâhim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar, telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Hz. İbrâhim edebî eserlerde babasına nisbetle İbrâhim-i Âzer, İbn Âzer, Halîl, Halîlullah, Halîlürrahmân, Halîl-i Akdes adlarıyla da anılmıştır. Bu kitaplarda Nemrûd'un hizmetinde bulunan ve put ustası olarak tanınan babası Âzer, hanımları Hâcer ve Sâre, oğlu İsmâil, Cebrâil ve mücadele ettiği Nemrûd'a da yer verilmiştir. Ayrıca doğumu ve doğumuyla ilgili olaylar, eşini ve çocuğunu Mekke'de bırakması, Allah'ın emri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesi, putları kırması, yıldızlarla alâkası, duaları, oğlu İsmâil'i kurban etmeye teşebbüsü sebebiyle kurban ve sünnet olmayı başlatan kişi olması, mancınıklı ateşe atılması (mancınık, ateş), ateşin onu yakmaması (nâr-nur), düştüğü yerin cennet bahçelerinden bir gül bahçesi haline dönüşmesi ve oradan soğuk bir su kaynaması (âteş-âb), burada bir göl meydana gelmesi (cennet-cenhennem) gibi motifler telmih yoluyla zikredilmiştir.

Hz. İbrâhim'in yürüttüğü tevhid mücadelesi (dîn-i İbrâhim-Hanîflik), Allah'a teslimiyeti, azmi, sebatı ve kararlılığı, zekâsı, sofrası (Halil İbrâhim sofrası), bereketi (Halil İbrâhim bereketi), misafirperverliği, seyahatleri, aile hayatı ve bu konudaki tavsiyeleri dinî, ahlâkî, tasavvufî ve edebî eserlerde geniş yer bulmuş, özellikle tevhid inancı tevhidlere, dua ve niyazları münacaatlara, kurbanla ilgili olaylar kurban bayramını konu alan ıydiyyelere, diğer birçok özelliği de ilâhi, devriye ve duraklara malzeme oluşturmuştur.

Divan şiirinde âşık aşk ateşine yanması, aşkı uğruna çeşitli eziyetlere katlanması, sevdiği için canını feda etmekten çekinmemesi bakımından Hz. İbrâhim'e benzetilmiştir. Azmî'nin, "Halîlim sûz-ı aşkı âteş-i aşka düşenden sor / Bir oddan pîrehendir anı başından geçenden sor" beytiyle İvazzâde Atâî'nin, "Dil Halîl olalı yâre yeri âteş oldu / Çekemez aşktan el derd ü belâkeş oldu" mısraları bu anlayışın bir ifadesidir. Ayrıca sevgilinin çeşitli organlarıyla Hz. İbrâhim arasında bir bağ kurulmuştur. Güzelin yanakları Raşşânî'nin, "Kızarmış terleyip ruhsârın ey meh tâb göstermiş / Halîl-âşâ cemâlin âteş içre âb göstermiş" beytinde olduğu gibi ateşe, zülfü ve kaşısı ise bu ateş üzerine kurulmuş bir idam sehпасına yahut mancınığa benzetilmiş ve buna "siyâsetgâh-

İbrâhim" denilmiştir. Diğer taraftan sevgilinin kirpikleri de oğlunu kurban etmek için eline bıçak alan Hz. İbrâhim'e teşbih edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Fakih, *Kitâbü Evsâfî mesâcidi's-şerife* (haz. Hasibe Mazıoğlu), Ankara 1974, s. 36-40; Rabgûzî, *Kıyasü'l-enbiyâ* (nşr. Aysu Ata), Ankara 1997, I, 52-78; a.e.: *Al-Rabghûzî the Stories of the Prophets* (nşr. ve trc. H. E. Boeschoten v.dğr.), Leiden 1995, I, 75-123; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, İstanbul 1289, s. 71; Ahmed Bican, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul, ts., s. 58-69; Fuzûlî, *Hadikatü's-suadâ* (haz. Seyma Güngör), Ankara 1987, s. 34-44; *Hikâye-i Mevlidî'n-nebî*, İstanbul 1313; *Mekke İlâhisi*, İstanbul 1318, s. 7, 12; Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, İstanbul 1936, III, 65-66; IV, 45, 48; a.mlf., *Şeşhi Divanını Tetkik*, İstanbul 1964, s. 252; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 110-112; TCYK, s. 348-353; Abdülkadir Karahan, "XV. Yüzyıl Osmanlı Dînî Edebiyatında Mesnevîler ve Abdülvâsî Çelebi'nin Halilnâmesi", *Estratto dagli atti del III congresso di studia arabi e Islamici* (Revello 1966), Napoli 1967, s. 17-424; Hüseyin Nihal Atsız, *Âli Bibliyografyası*, İstanbul 1968, s. 15-16; Vasfi Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 149, 202-208; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 24-25; E. Kemal Eyyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1975, II, 34, Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, İstanbul 1985, II, 23, 45-50; ayrıca bk. İndeks; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı Tahlili*, Ankara 1987, s. 63, 231, 240; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mîrâc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 162; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 478-481; M. Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divanı'nun Tahlili*, Ankara 1990, s. 28; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 214-216; Sabri Kürkçüoğlu, *Hz. İbrahim Konulu Yeni Besteler*, Gaziantep 1992, tür.yer.; İsmet Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara 1994, s. XIV-XV, 150-162; H. İbrahim Şener, "Neşâtî'nin Hilye-i Enbiyası", *DÜİFD*, I (1983), s. 293-294; İsmail Kara, "İbrahim", *TDEA*, IV, 320-322; Günay Kut, "Abdülvâsî Çelebi", *DİA*, I, 283-284; Mustafa Uzun, "Hilye", a.e., XVIII, 46.

MUSTAFA UZUN

İBRÂHİM

(إبراهيم)

İbrâhim b. Muhammed
(ö. 10/632 [?])

Hz. Peygamber'in
küçük yaşta ölen oğlu.

Zilhicce 8'de (Mart 630), sonraları Meşrebetü İbrâhim diye anılacak olan Medine yakınlarındaki Kuf bölgesinde doğdu. Resûl-i Ekrem'in câriyesi Mâriye'den olma çocuğudur. İbrâhim'in ebeliğini yapan ensardan Ümmü Râfi'in kocası Ebû